

Rahvuslane *par excellence*

Jaan Isotamm. Nägija pimedate maal.

Artikleid, arvustusi, sõnavõtte. Ilmamaa, Tartu, 2015. 776 lk.

Kõigepealt, mitte viimases järjekorras tuleb tunnustada selle raamatu koostajaid-toimetajaid Katrin Raidi ja Mart Oravat, et nad on peaaegu tühjendavalt kokku kogunud ja trükiiks valmistanud Jaan Isotamme kõik artiklid, sõnavõttud, raamatute ja publikatsioonide ees- ja järelsõnad ning rohkearvulised intervjuud, millest osa on tagantjärele litereeritud – kah mitte väike ülesanne. Aga kõigest sellest on lühidalt juttu eessõnas „Saateks“ koostajatelt endilt (lk. 7–8).

Kuigi Jaan Isotamme nime all tegutses autor suurema osa oma elust, on ta minu jaoks jäänud ikka Johnnyks, mis pärit tema luuletajanimest Johnny B.

Johnny raamat on kirev ja tekstid jaotatud tsükklitesse, mis osalt teema mõttes ka kattuvad, seda ongi koostajad möönnud. Olen varem arvustanud Johnny koondkogu „Mina Johnny B.“ (Looming 1999, nr. 12) ja kirjutanud Jaanile ka järelehüüde (Looming 2014, nr. 7), milles on mõndagi memuaarset ja isiklikku, nii et jäägu meenutused sedapuhku ära.

Seevastu võetagu jälgida selle raamatu kõige tähtsamat tuuma, mis kordub intervjuust intervjuusse ja artiklist artiklisse. See on Jaan Isotamm rahvuslasena ja rahvuslus üleüldse, seda enam, et täiesti ootamatu kokkusattumusena ilmus Isotamme raamat just mullu, mil üle paari aastakümne on rahvuslus teemana tõusnud kogu Eesti ühiskonnas taas tulipunkti. Kui 1980–1990-ndail oli veel tegu iseseisvusvõitlusega ja selle inertsiga, siis uuel aastatuhandel hakkas nii see mõiste ise kui ka vastav mõtteviis kuumuma, nagu ka Isamaaliidu populaarsus. Seevastu on just viimasel ajal tuule tiibadesse saanud kirklik vaidlus pagulaste ja sallivuse üle.

End põhimõtteliselt rahvuslaseks pidanud Johnny ütleb eessõnas Akadeemias avaldatud Ernest Gellneri „Rahvused ja rahvuslus“ tõlkele Akadeemias 1994: „Meie ajal on kuulumine mingisse rahvusse niisama endastmõistetav nagu õhk, mida me hingame. [– – –] Samuti ei mõtle me eriti rahvusse kuulumise põhjustest ja tagajärgedest, pidades seda looduslikuks antu- seks ja eeldades, et ta on igavene. Üheks kõige

tähtsamaks atribuudiks iga inimese juures peale tema soo ja ea on küsimus: mis rahvusest ta on.“ (lk. 622) Sessamas eessõnas on pikalt arutletud rahvuse mõiste üle. Kõike seda pole mõtet siin korrata. Lisagem ka puhtkeealeajalooliselt olulise täpsustuse äsjalahkunud Vello Paatsi sulest Akadeemias 2008, nr. 3, lk. 684–686, milles on juttu, kuidas tuli eesti keelde sõna „rahvus“ ning kes ja millal veel tarvitas vormi „rahvaus“.

Kui mitte mõelda universumist ja mustast ainest või mikromaailma imelisest põhjatuses, aga miks ka mitte eluslooduse geneetilistest algosakestest, s. t. jätta kõiksuse vaates üheainsa väga tühise loomaliigi *homo sapiens* 'i omavahelise elu korralduslikud kooslused, rassid, rahvad, hõimud ja kogukonnad üleüldse kõrvale, siis pole inimesel, teadvusega olendil, nagu mitte millelegi toetuda.

Seega tuleb ikka tulla Isotamme mainitud „antuseni“, s. t. rahvuseni ehk meie jaoks teatava „antuseni“. Siinkirjutaja pole kunagi eriti poolandanud ajaloolaste ja sotsioloogide käibetõde, et rahvused ja rahvusriigid on hilismoodustised nii umbes 19. sajandi algusest. Kõike seda on sellesamas Akadeemias omal ajal kriitiliselt analüüsinud professor Karl Aun (Akadeemia 1989, nr. 8, lk. 1626–45 ja nr. 9, lk. 1853–68). Ma ei võtaks tõsiselt ka geneetilise suguluse ja keelesuguluse vastandamist ega taha kalduda samas sotsiaaldarvinismi, pigem arvan, et sõnu „rahvas“ ja „rahvus“ tuleb võtta sünonüümsemalt kui teoreetikutel seni tavaks. Nii võiksime pidada rahvusteks ka neid rahvaid, keda mainitakse Piiblis ja palju vanemates dokumentides. Igatahes ei saa rahvused olla kuidagi nooremad kui keeled, mida need rahvad või hõimud kasutasid. Seega olen Johnnyga nõus, et meie jaoks on rahvuse puhul tegemist antusega, mis kuulub paratamatult meie kui sotsiaalsete olendite juurde ja kujundab meid. Olen polemiseerinud Kalevi Wiigi ja tema propageerija Ago Künnapiga keelepuu maharaiumise vaimustuse üle. Et pole tegelikult mingit põhjust geneetilist ja keelesugulust kõrvutada geneetika kasuks, sest inimtekkelistel keeltele ei peagi olema bioloogilist tagapõhja – oleme ju ainsana teadvusega liik ning peame lähtumagi sellest. Rassism ja natsionalism on poliitilised teooriad, mis just nimelt otsivadki tuge pigem bioloogiast kui sotsiaalsest ajaloost. Kui mingid muistsed rahvad vajasisid oma keeles teiste rahvaste tähistamiseks omi üldsõnu, rahvaste nimetusi, siis pole mingit põhjust pidada neid toonaseid rahvaid mitterahvusteks.

Aga kõiges oma rahvusluses teeb Johnny pidevalt vahet rahvuse ja rahvusriigi vahel. Vastusena Martin Viirandile, kes kõrvutab teda Solženitsõniga, kes ka ei tahtnud sekkuda riigi sfääri,

ütleb Isotamm: „Põhjus on selles, et ma olen eesti rahvuslane või selle Euroopas vihatud sõnaga nationalist. Ja rahvuslasele pole riik primaarne, ehkki rahvusriik on parim, mida loota võib. [---] Ent riik on ikkagi rahvuse maja, mida ei maksa üle tähtsustada. Praegu domineerib meil peaaegu absoluutselt etatistlik seisukoht, mille järgi riik on kõik, selle elanikud aga teisejärgulised. Kindlasti oled tähele pannud tendentsi nimetada eestlasteks isegi mitte kõiki Eesti kodanikke, vaid koguni kõiki juhuslikke elanikke.“ (lk. 188)

Ann Mustale ütleb Johnny: „Eestlane-olemine on mulle alati auasjaks olnud. See on olnud mulle primaarseks identifikaatoriks [---]. Olen uhke, et mul on sellel maal kümme põlvkonda dokumenteeritud esivanemaid. [---] Ja olen võinud võidelda Eesti eest.“ (lk. 86–87) Aga see ei takista teda nägemast ka eestlaste halvemaid külgi: „See, mida praegu nimetatakse eesti rahvaks või rahvuseks, on läbi teinud viiekümneaastase selekteerimise ja genotsiidi, ning on muudetud madalakvaliteediliseks rahvaks. [---] Kui ühiskonna põhja- ja pinnakihte ei erista mitte midagi peale puhtmateriaalsete tunnuste, siis on selle ühiskonna määrajaks põhjakihi mentaliteet. Meie, eestlased, oleme selles mõttes õnnelik rahvas, et meil puudub ajalooline aristokraatia. Möödunud sajandil ja eriti eesti ajal tähtsustati ja väärtustati haridust; tekkis vaimuaristokraatia, mis koosnes isiksustest. Kus on nad praegu?“ (lk. 124)

Johnny oli oma väitlustes sageli väga otsekohe- ne ja käredaltki äge ega sallinud vastuvaidlemist, aga ma ei unusta kunagi ära, et kõiges oma arrogantuses ei kadunud tema silmanurgast kunagi pilklik säde – tal oli hea huumorimeel, hea süda ja ta oskas suurepäraselt jutukaaslast ka provotseerida. See tuleb ka selles raamatus ilmsiks: ühtemoodi tuleks lugeda tema rahulikke kirjapanekuid ja hoopis teistmoodi intervjuusid – toon on tuntavalt erinev. Kes teda lähemalt tundis, saab aru.

Olen kunagi kirjutanud, et rahvuslus on iseseisvusvõitluses parim ideoloogia, aga ta muutub otsekohe probleemseks siis, kui too iseseisvus on juba käes. Seda ju näeme tänagi, kui kuulata poliitikut ja lugeda lehti. Ning Johnny raamatust tuleb korduvalt välja ka see, et iseseisvusvõitlejate endi vahel püsis kogu aeg küsimus ustavusest, aususest, puhtusest, reetmisest ja kollaboratsioonist. Palju on sel teemal juttu kirjatükis „Kõrvuti, kuid eraldi“, mis oli mõeldud artiklikliks raamatusse Erik Udamist (Ilmamaa, 2001), kuid jäi ilmumata. Vabadusvõitleja puhtus ja usaldatavus olid olulised nagu revolutsioonäärigeid ustavuse ideele, ausus ja kindlus.

Johnny ei luba end nimetada „dissidendiks“,

tal on sellest liikumisest oma käsitlus, ta seostab seda peaaesjalikult juutide pürgimisega Iisraeli ja KGB suure osalusega dissidentluse-mängus. Rahvuslane pole Johnny arvates dissident ehk „teisitimõtleja“, rahvuslane mõtleb oma rahvusest. Samas ei kohta Jaan Isotamme raamatust ridagi, milles ta halvustaks mõnd teist rahvust. Tema internatsionalism, kui nii võib öelda, on päris kindlasti Mordva laagrites õpitud.

Ja kui juba õppimisest jutt, siis tuleb tähele panna, kui tihti ja pidevalt Johnny toonitab vaimse juhi, õpetaja ja toetaja vajadust noore inimese elus. Ise nimetab ta oma laagriajast mitutki, tihedamini Enn Uibot, kelle luuletused ta päheõpitud laagrist kaasa tõi. Ning seesama teema kerkib ka juhtnöörides, kuidas üht vastupanuorganisatsiooni ellu kutsuda ja juhtida. Tä ise ei sekkunud pärast laagrit enam vastupanurühmadesse, kuigi nende liikmeid ta tundis ja teadis ning sageli ka polemiseeris nendega. Kõige lähem oli ta ERSP-ga, aga mingite juhtide vastuvõetamatus ei lasknud tal ka selle erakonnaga kaasa lüüa. Nii ta jäigi üksiklaseks. Siiski suureks üksiklaseks, kes ise oli omakorda õpetajaks ja selgitajaks väga paljudele noortele humanitaaridele ja poliitikahuvilistele.

Raamatu pealkiri on Johnny enesekohane metafoor, ühe selgenägeliku mõtleja puhul pole see just tagasihoidlik, kuid sobib ülihästi Johnny B. luule pisut deklaratiivse ja ägeda poeetikaga, selles kujundis on vana mürtsumehe häält.

Muidugi on raamatus juttu paljust muustki kui siin käsitletud rahvusluse teemast. Näiteks ei jõudnud me temaga kunagi üksmeelele *science fiction* 'i asjus, sest mulle ei lähe sedalaadi loome kuidagi peale, Johnny aga hindas seda väga. Pisut on tunne, et ka kadunud Eesti Vabariiki ilustas Jaan Isotamm oma noorusunelmatest lähtudes – ta ei sarja Eesti ajas ühtki isikut ega poliitilist suunda. EW oli tema ihalus juba väga varasest noorusest peale ning see imetus ei kadunud ka vanemas põlves, sest meie tänast EV-d ja praegust poliitikat ta kritiseeris ning isegi pelgas, et riik talle mingi medali annab (lootes ses asjas Peeter Oleski peale, et tol „olevat käsi sees“ ja seda ei juhtu).

On hea, et lisaks Johnny B. tuntud luuletustele on nüüd lugejal ka Jaan Isotamme analüütilised tekstid.

Andres Langemets

Andres Langemets

(1948), Tuna toimetaja, Maneeži 4, 15019 Tallinn, andres.langemets@ra.ee